

ЗВІТ «ОСТАРБАЙТЕРИ – ВИРІШАЛЬНИЙ ФАКТОР ПЕРЕМОГИ», ПІДГОТОВЛЕНИЙ ПОСОЛЬСЬКИМ РАДНИКОМ ХІЛГЕРОМ, ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО (ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

О. С. Мармілова, В. А. Моргун

Розширення джерельної бази шляхом введення до наукового обігу нових документів і матеріалів, а також визначення їхнього інформативного потенціалу, розроблення критичних підходів до їх аналізу є важливим завданням студій Другої світової війни.

Документальні матеріали щодо положення остарбайтерів представлені узагальнюючим звітом та доказовими матеріалами, що були підготовані посольським радником Хілгером і направлені для ознайомлення раднику дипломатичної місії Штарке, є новим історичним джерелом, вперше введеним до наукового обігу автором публікації.

Звіт про умови перебування в таборах остарбайтерів та підтверджувальні матеріали до нього є окремою групою документів німецького діловодства, який знаходиться на зберіганні у Політичному архіві Міністерства зовнішніх справ Німеччини, фонд R 104587 [1].

Узагальнюючий звіт датується 16 серпня 1943 р. і базується на спостереженнях, зроблених паном Хілгером під час поїздки-інспекції до робітничих таборів, де утримувалися східні робітники. Метою перевірки було з'ясування фактичного положення справ у трудових таборах. Документи призначалися виключно для внутрішнього користування Міністерства закордонних справ Райху, тому мають високий ступінь достовірності. Метою документальних матеріалів було віднайти причини низької продуктивності праці східних робітників і донесення їх до відома вищого керівництва Райху. Вже назва звіту «Остарбайтери – вирішальний фактор перемоги» свідчить про важливість проблеми, що піднімається. Документ складається з 4 частин: «З яких елементів складається явище «остарбайтерів», «Нагляд за остарбайтерами», «Чи можна залишати стан речей таким, який він є?», «Використання остарбайтерів для німецького військового потенціалу». У першій частині зроблено огляд складу робочої сили, завербованої німецькими окупаційними установами для праці в Райху, та особливості пропагандистської кампанії. У другій – доповідається про фактичні умови перебування остарбайтерів в робітничих таборах Німеччині. У третій – описується загроза існуючого стану речей для Третього Райху і, нарешті, в четвертій – подаються пропозиції щодо покращення цього становища.

Найбільший інформативний потенціал та наукову новизну має друга частина документа, тому доцільно розглянути її детальніше. На початку звіту перераховані установи, уповноважені здійснювати нагляд за остарбайтерами, а саме: 1) уповноважений з використання робочої сили; 2) міністр Райху окупованих територій Сходу; 3) Верховне командування Вермахту; 4) контррозвідка (абвер); 5) служба безпеки; 6) націонал-соціалістична профспілка робітників «Німецький трудовий фронт» (DAF); 7) керівництво окремих трудових таборів; 8) керівництво підприємств, де працювали остарбайтери. «Ці різноманітні установи знаходилися у протиріччі один з одним, оскільки їхні повноваження не були чітко визначеними. Більше того, враховуючи те, що протягом двох років щодо остарбайтерів виходили накази, а потім накази, які відміняли попередні накази, то результатом стала картина суцільного хаосу, в якій, однак, висувалися найвищі вимоги до східного робітника», – констатується у звіті. Саме підпорядкування кільком установам одночасно призвело до зниження продуктивності використання праці східних робітників.

«Ця трагічна картина завершується тим, що керівництво таборів і підприємств через цей хаос неминуче звикають до повної безвідповідальності» [1, с. 398170].

Далі у звіті розглянуто окремі аспекти становища східних робітників у робітничих таборах, першим з яких було харчування та стан здоров'я робітників зі Сходу, який через погане харчування характеризується як вкрай незадовільний, особливо серед жінок.

Окремо виділено проблему неповнолітніх (дітей 4–14 років, які були мобілізовані окупаційними установами і не мали в Німеччині ані батьків, ані родичів), яких утримували у спеціальних «дитячих таборах», де вони часто хворіли, отримуючи в якості харчування вже згаданий водянистий суп з брукви [1, с. 398172].

Особлива увага у звіті приділена умовам в жіночих та змішаних таборах: незважаючи на незадовільний стан здоров'я жінок, вони вимушені були виконувати важку і дуже важку роботу. «Щоб покращити своє становище, вони вступають в статеві стосунки з табірним керівництвом. У цих таборах панує таке, що неможливо описати», – констатується у документі [1, с. 398172].

Пан Хільге підкреслив, що «умови харчуванням і стан здоров'я, а також матеріальні злидні не можуть позитивно впливати на «мораль» остарбайтерів. Усюди спостерігається загальна апатія, вони вже нічого не очікують від життя». Особливо негативний вплив мають розпізнавальні знаки «Ост», через що «голодних остарбайтерів не пускають до ресторанів та їдальнь. Вони мають також труднощі з користуванням громадським транспортом. За цих умов багато з них готові до спротиву» [1, с. 398173].

У звіті підкреслюється нераціональне використання праці остарбайтерів, коли висококваліфіковані робітники залучаються до роботи не за своїм фахом та спеціальністю. Особливо жакливим було поводження зі східними робітниками у таборах. Автор пов'язує таке ставлення з тим, що з початку війни проти СРСР за українцями і росіянами закріпилося визначення «недолюдина» («Untermensch»). Серед особливостей ставлення виділяються наступні: жінок б'ють по обличчю, вагітних жінок б'ють ногами в живіт, чоловіків і жінок за будь-яку незначну провину відправляють зимою до холодних бетонних карцерів без верхнього одягу, обливають взимку холодною водою на дворі з «гігієнічною метою», голодних остарбайтерів жорстоко карають за кожну вкрадену картоплину [1, с. 398174].

Окремо розглянуто політичні настрої робітників зі Сходу. Підкреслювалося, що в умовах нестачі політичних, ідейних і матеріальних надій вони «чіпляються за будь-які обіцянки, які їм вселяють сталінські агенти» [1, с. 398174].

Значний інформативний потенціал мають підтвердження, що додавалися до звіту з детальною інформацією по окремим таборах Німеччини із зазначенням їхньої адреси: стан харчування, кількість мешканців, порушення, які були виявленні під час інспектування, окремі випадки жорстокого поводження з робітниками, з зазначенням осіб, що його чинили, а також випадки агентурної діяльності комуністичного підпілля серед остарбайтерів. Наприклад, є слідча справа на лікаря Гайбадуліна, який видавав здорових робітників за непридатних до роботи, щоб таким чином вони могли повернутися додому. Зокрема він відправляв додому удаваних сліпих, організовував втечі остарбайтерів з таборів і мав прямі контакти з німецькими комуністами.

Таким чином, звіт про умови перебування у таборах східних робітників і джерельний комплекс підтверджувальних матеріалів до нього має високий інформативний потенціал щодо фактичного становища остарбайтерів у робітничих таборах як загалом по Німеччині, так і в окремих місцях спільного проживання остарбайтерів.

Література

1. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA AA), R 104587.